

PINNSTOLEN

En smålänning, bördig från Svenarums socken,
som står stadigt i både tid och rum

Av SVEN LINDHOLM

När jag som pojke förstod att vårt land är indelat i landskap, insåg jag att min mormor och morfar bodde i Småland.

Att besöka mormor och morfar var alltid en upplevelse och något helt annorlunda för en skolpojke. För det mesta låg den nystrukna duken på köksbordet som även pryddes av vas med väldoftande ängsblommor. Dörren in till "salen" stod oftast halvöppen, och där inne anade man den brunbetsade matsalsmöbelen som mormor var så stolt över. Brunbetsad hette det, för det hade morfar, som var målare, talat om för mig. Det var bara på söndagar och på julafton, som man satt där inne.

Runt köksbordet satt alla på s k pinnstolar. Morfar tronade på en pinnstol med armstöd, vilket gjorde att han inte kunde skjuta in stolen under bordet som de andra. Det tyckte jag såg lite obekvämt ut, framför allt när han skulle äta eller dricka sitt kokkaffe på fat med sockerbit mellan läpparna. Det bästa av allt var dock att jag hade en egen pinnstol, som passade mig perfekt i storlek. Den hade också ryggstöd av pinnar, precis som de vuxnas stolar. Visserligen nådde jag bara upp till bordsskivan med näsan, när vi alla var samlade till bords. Men vad gjorde det? Jag hade ju min alldeles egen pinnstol!

"Min pinnstol tillsammans med storebror"

Svensktillverkad bambu-
inspirerad pinnstol. Sent
1800-tal.

Sveriges äldsta pinnstol. Husaby kyrka,
Västergötland.

Pinnstolen, i vid bemärkelse, är känd sedan tidig medeltid. Definitionsmässigt är det en stol som är sammansatt av tillyxade eller svarvade pinnar eller stolpar. Sålunda kan man räkna Sveriges äldsta kända stol, som finns i Husaby kyrka i Västergötland, till denna grupp. Under Gustav III:s tid hittar vi en stol som påminner om stolen i Husaby, nämligen den s k takstolen försedd med träsisits. Denna räknas även in i pinnstolsfamiljen. Stolen förblev populär långt in på 1800-talet i både förnämre bondehem och herrgårdar. Själva modellen anses vara av sydeuropeiskt ursprung men även vanlig i England och dess besittningar. I vårt land fick den sin utbredning huvudsakligen i Uppland samt Stockholm. Tillverkare var bland andra stolmakare Carl Magnus Sandberg, vars etikett sitter under ett stort antal herrgårdstolar både i Sverige och i Finland.

Den av naturen själv svarvade pinnstolen är den kinesiska bambustolen, som även satt sina spår inom den svenska möbelkonsten under 1700- och början av 1800-talet. Detta tack vare den göteborgsfödde engelske arkitekten William Chambers, som reste med Ostindiska kompaniet till Kina. År 1757 gav han ut ett illustrerat verk om bl a kinesiska möbler. Framför allt bambustolar slog an i både Sverige och England. Vidareutveckling härav var stolar i bambuimitation, vilka är förvillande lika de äkta bambustolarna genom att de uppvisar "falska stråleder". Ofta målades stolen även blekgul i bambuträets färg.

Ovanstående möbler nådde aldrig något bredare folkskikt utan begränsades till de övre samhällsklasserna i storstäderna. I smålandsböndernas hem fanns fram till början av 1800-talet möjligen en stol, om ens det. Man satt oftast på pallar, väggfasta bänkar eller bara på huk, när man vid mörkrets inbrott samlades kring den öppna spisen, som förutom att den gav värme även var den egentliga ljuskällan. Egen stol kunde markera en maktposition. Oftast var stolen underförstått reserverad för husfar framför allt om den hade armstöd.

Pinnstolen i snävare bemärkelse är så som vi i allmänhet just tänker oss en pinnstol: en skålad massiv träsis, schablonsätet kallad, med solfjäderformat ryggstöd bestående av sju svarvade pinnar som slutar i ett svängt toppstycke. De fyra benen är profilsvarvade grövre pinnar. Stolen ter sig robust men har ändå en hantverksmässig elegans.

Ursprunglig pinnstolsmodell. Tillverkad av Daniel Ljungqvist efter anvisning av H Killander.

I mitten på 1700-talet var den engelske kungen George III ute och red i trakterna kring slottet Windsor. Vid ridturen lär han ha sett en stolstyp i en stuga och blivit så förtjust i denna, att han beställde en hel uppsättning. I och med detta var Windsorstolen som begrepp född. Windsorstolen följde med till de engelska besittningarna, och framför allt i Amerika blev den populär. Thomas Jeffersons sitter i en Windsorstol, när han skriver under Förenta Staternas självständighetsförklaring år 1776.

I alla avseenden kan den tidigaste Windsorstolen benämnas pinnstol. Windsorstolen är vanligtvis en karmstol.

Windsorstolen med sin elegans och skönhet.

Ryggstödet är uppbyggt av två delar, en övre och en nedre. Stolen utstrålar en viss elegans och skönhet. I Amerika kom en enklare modell av Windsorstolen att utvecklas, och denna stol är i stort sett identisk med den småländska pinnstolen. Utvecklingen av den traditionella småländska pinnstolen sker alltså i Amerika! I omdaning av Windsorstolen till en enklare pinnstol faller vanligtvis armstödet bort och ryggstödet får enklare utformning med solfjäderformad utstrålning av pinnar från sits till övre ryggstödbegränsning. Amerikanerna benämner pinnstolen även målande "side chair with fan back". Side chair innebär att stolen är tänkt att stå utefter långsidan av bordet. För att man skall kunna skjuta in stolen helt under bordet och vid sittandet utnyttja ryggstödet stödjande effekt till fullo, är stolarna vanligtvis inte försedda med armstöd. Tydligt har denna enklare pinnstol varit i allmänt bruk i vissa delar av USA som New England redan under större delen av 1700-talet. Än idag lär dessa ursprungliga pinnstolar vara eftertraktade av privatsamlare och museer.

Intressant är att i Linnés uppsalagem, som står orört sedan 1700-talet, hittar man två pinnstolar som mycket väl skulle ha kunnat ha sitt ursprung i Amerika. Möjligen kan stolsmodellen i alla fall ha influerats härifrån och kanske nått Uppsala via England och Norge.

I Smålands Allehanda den 11 juli 1898 är en vacker dödsruna införd över Henriette Killander. Henriette född Gyllenhaal, var född 1816 och gifte sig 1838 med hovintendenten Fredric Killander. Man bosatte sig på Hooks herrgård i Svenarums socken, där man bl a bedrev schäferi, d v s får- och skinnavel. Fru Killander, "hennes nåd" som hon kallades av ortsbefolkningen, hade vissa kontakter med Amerika och enligt vissa uppgifter skulle hon själv besökt kontinenten. Även England besökte hon som ung. I dödsrunan 1898 omtalas att Henriette Killander "gifvet upphovet till den för hela länet numera så betydelsefulla pinnstolsindustrin", ty "ritningen till den första pinnstolen är nämligen gjord af hennes hand".

I Svenarums socken tillverkades den första pinnstolen av amerikansk modell i några exemplar. Detta skedde någon gång i mitten av 1800-talet. Snickaren Daniel Ljungqvist i Lunden utförde prestationen. Mest troligt är att Daniel Ljungqvist haft en förlaga att gå efter, som kanske någon hemvändande svensk-amerikan haft med sig, och inte bara en ritning. Den första uppsättningen stolar var helt identiska med de amerikanska. Henriette Killander tycks i alla fall ha varit pådrivande och den som initierat det hela.

Daniel Ljungqvist, som nog var smålänning av "rätta virket" om man nu kan kalla en snickare så, insåg att han kunde tjäna pengar på tillverkningen av pinnstolar. Han satte igång en seriemässig framställning under ganska primitiva förhållanden efter att ha introducerat trampsvarven som blev outhärlig för att få fason på pinnarna. Fröet till den moderna pinnstols- och sedermera möbelindustrin var sått!

Ljungqvists initiativ lockade till efterföljd. Den vrigstadsbördige Johan Wilhelm Thunander samt Frans Ståhl och Otto Karlsson-Kraft började samma verksamhet på gården Harkeryd i Svenarums socken och nu i lite större skala. År 1863 grundades härmed Sveriges äldsta möbelfabrik under namnet Hagafors stolfabrik. Sedan Thunander efter några år förvärvat Horskaga gård, belägen invid Harkeryd och härmed även tillhörande vattenfall, blev pinnstolsfabrikationen mer eller mindre maskinell. Man kunde utnyttja vattenkraften för svarvningen och därmed öka produktionen. Inom ett drygt decennium hade pinnstolsfabrikerna börjat växa upp lite varstans i omkringliggande områden. Nässjö stolfabrik grundades 1870 och är näst äldst av de småländska pinnstolsfabrikerna. Initiativtagare var Per Johan Andersson, som till börja med bedrev sin tillverkning i Kvarngården i närheten av Långserum i Svenarums socken. För att utnyttja järnvägen och transport till huvudstaden flyttades fabriken 1880 till Nässjö. Samma år hade väsentligen pinnstolstillverkningen i Småland koncentrerats till i huvudsak fyra större fabriker inom Svenarums, Malmbäcks och Sandsjö socknar.

Pinnstolar i Linnés hem i Uppsala

Något senare möter vi även tillverkning i Vaggeryd, Hagshult, Skillingaryd och Bodafors. I Vaggeryd kom pinnstolsfabriken att ligga motsvarande torget framför dagens Handelsbank. I Skillingaryd låg fabriken vid nuvarande Järnvägshotellet. Tillverkningen ökade sålunda snabbt och även kvantiteten. Från Daniel Ljungqvists enkla hemtillverkning och Per Johan Anderssons något mer avancerade dylik med bistånd från traktens bönder till fabriksstillverkning med tillverkning på flera orter. Den ena efter den andra stolfabriken växte sålunda upp raskt. Flera av dessa kom med tiden att utvecklas till tämligen stora och framgångsrika möbelindustrier. På 1880-talet tycks dock Hagafors stolfabrik legat i täten. Under detta årtionde kom ytterligare fabriker till i Tranås, Vetlanda och Värnamo.

Hur kunde då denna nästan explosionsartade expansion av pinnstolsfabriker ske? Sannolikast har flera olika faktorer spelat roll. Fram till cirka 1870 hade den öppna spisen varit den viktigaste ljuskällan i hushållens storstuga. Fotogenlampan fick sitt genombrott vid denna tidpunkt. I jämförelse med de smutsiga talgljus, oljelampor och de dyrare stearinljusen, uppfattades fotogenlampan som betydligt bekvämare. Den innebar att man kunde ha flera rum samtidigt upplysta. Behovet av flera sittplatser ökade och därmed ökat behov av stolar. Stolen var lätt att flytta.

Den småländska pinnstolen uppfattades robust och stadig. Detta tack vare att tyngdpunkten för den sittande och stolen nästan sammanfaller. Så robust och stark var pinnstolen, att Värnamo pinnstolsfabrik publicerar annonser där man låter en elefant sitta i en pinnstol och den håller! Det solfjäderformade nästan omslutande ryggstödet, lagom vinklat mot sitsen, ger god komfort för de flesta. Då tillverkningskostnaderna var låga, genom att man hade rikligt med virke att tillgå runt husknuten, blev stolens pris lågt. Gemene man hade vanligtvis råd med den. Genom järnvägens utbyggnad kunde stolen presenteras på en större marknad. Till att börja med hade transporterna från Svenarums socken gått med häst och vagn till Jönköping och därefter med båten Örnen på Vättern och Göta kanal.

Trots den snabba framväxten av fabriker och ökad rationalisering tycks man varit fortsatt beroende av att bönder och torpare i trakten levererade pinnämnen. Dessa levererades ofta som halvfabrikat. Även när det gäller kortare eller längre transporter inkluderande lastning och lossning var det folk från bygden som ställde upp. Flera arbetstillfällen för bygden skapades.

Framgången med pinnstolen gjorde att även utländsk konkurrens började göra sig gällande i negativ bemärkelse. Denna kom i huvudsak från unionslandet Norge men även från Danmark. Svenska tillverkare mötte upp med andra stolsmodeller samt ökad mekanisering genom utnyttjandet av även ångkraften och senare elektriciteten. Fanerade stolsitsar t ex till något elegantare salsstolar inköptes från Riga. Största konkurrensen kring sekelskiftet 1800-1900-talet var dock Wienerstolen, som redan hade slagit igenom stort på kontinenten sedan 1860-talet. Stolen utvecklades av Michael Thonet genom att forma och böja rundstav under upphettning. Inte mindre än 50 miljoner Wienerstolar hade tillverkats redan 1910. I Sverige tillverkades den under många år i Diö men slog aldrig riktigt igenom i hemmen utan passade bäst i offentlig miljö.

Under 1900-talet möter pinnstolen tidvis stora svårigheter. Marknaden drabbas av finansiella problem, två världskrig, eldsvådor, minskad efterfrågan m m. Pinnstolsfabriker får läggas ned eller radikalt lägga om sin möbelproduktion. Pinnstolen är dock ständaktig och hårdar ut. Den överlever olika epokers smak genom att anpassa sig med hållbarhet samt hantverk, som klarar tidens tand. Flera lite speciella pinnstolar ser dagens ljus såsom Yngve Ekströms karaktärsfulla ARKA och den robusta stolen SIBBO. Lena Larssons stol ALLMOGE, som lanserades 1952, var en förenklad och modernare form av en äldre pinnstol. Pinnstolen steg in i vardagsrummen 1942, då Carl Malmsten lanserade LILLA ÅLAND. Förlagan till denna kom just från Åland. Stolen tycks ha återvänt till köksregionen under de senaste åren. Drygt 40 000 stolar har tillverkats och är fortfarande en bestseller.

Svensk 1700-talsstol, så kallad takstol.

För några år sedan blev en pinnstolsliknande soffa årets möbel i Tyskland. Hennes nåd Henriette Killanders ande och idé svävar tydligen inte bara över Småland utan även utanför Sveriges gräns!

Referenser:

Uppsatser från Kulturhistoriska Föreningen i Lund
Pinnstolar, Marshall Lagerquist 1943
Svenska stolar, Dan Gordon, Byggförlaget 2002
Ur Mellan Härån och Rasjön 1978, Maria Liljegren